

УДК 336.018

Драган О.О.
кандидат економічних наук, доцент
Українського державного університету фінансів
та міжнародної торгівлі

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

THEORETICAL BASES OF FORMATION OF HOUSEHOLD FINANCE MANAGEMENT SYSTEM

АНОТАЦІЯ

Досліджено теоретичні основи формування системи управління фінансами домогосподарств. Метою управління визначено реалізацію фінансової політики населенням як сукупності методів, підходів, прийомів щодо прийняття фінансових рішень, спрямованих на зростання особистого добробуту та якості життя кожного індивіда за умови забезпечення фінансової безпеки, фінансової незалежності, фінансової стійкості. В контексті цього визначено сутність та структуру механізму управління фінансами домогосподарств.

Ключові слова: фінанси домогосподарств, управління фінансами домогосподарств, фінансова безпека, фінансова незалежність, фінансова стійкість, механізм управління фінансами домогосподарств.

АННОТАЦИЯ

Исследованы теоретические основы формирования системы управления финансами домохозяйств. Целью управления определено реализацию финансовой политики населением как совокупности методов, подходов, приемов по принятию финансовых решений, направленных на рост личного благосостояния и качества жизни каждого индивида при условии обеспечения финансовой безопасности, финансовой независимости, финансовой устойчивости. В контексте этого определена сущность и структура механизма управления финансами домохозяйств.

Ключевые слова: финансы домохозяйств, управление финансами домохозяйств, финансовая безопасность, финансовая независимость, финансовая устойчивость, механизм управления финансами домохозяйств.

ANNOTATION

The article touches upon theoretical bases formation of households' finance management system. the objective of management is defined as a implementation of fiscal policy which is viewed as a set of public methods, approaches, techniques for making financial decisions to increase a personal well-being and quality of life of each individual, provided that there is financial security, financial independence and financial stability. In this context we define the essence and structure of households' financial management mechanism.

Keywords: households' finances, households' finance management, financial security, financial independence, financial stability, households' financial management mechanism.

Постановка проблеми. Домогосподарство як економічний суб'єкт слід розглядати, з одного боку, як відкриту систему, що взаємодіє із зовнішнім макрооточенням, реагує на його зміни під впливом сукупності економічних, соціальних, суспільних факторів, а з іншого – як закриту структуру, що має власні закони, мотиви, закономірності, протиріччя. Проте у будь-якому разі це сукупність осіб, що мають спільні економічні інтереси, функції, поведінку і джерела фінансування [1]. За рекомендаціями ООН, домогосподарство визначається як «особа або група осіб, поєднаних з метою забезпечення

всім необхідним для життя» [2, с. 161], тобто об'єднаних спільним веденням господарства.

Існування домогосподарства як суб'єкта економічної системи безпосередньо пов'язане з його основними функціями, зокрема постачальницькою, виробничою, споживчою, ощадною, реалізація яких здійснюється відповідно до формування, розподілу й використання спільного бюджету. Саме це зумовлює основу розвитку фінансів домогосподарств та необхідність теоретичного обґрунтування принципів і механізму управління ними відповідно до закономірностей ринкового господарства, згідно з якими поведінка будь-якого суб'єкта визначається економічним вибором в умовах зростаючих потреб і обмежених ресурсів.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії фінансів домогосподарств зробили відомі зарубіжні (Дж.М. Кейнс, К. Ланкастер, Р. Мертон, Дж. Мінсер, Ф. Модільяні, П. Самуельсон, Дж. Ходжсон та ін.) та вітчизняні (В. Андрущенко, О. Ватаманюк, Ю. Воробйов, Д. Дмитренко, Т. Кизима, О. Кузик, С. Оспіщев, С. Панчишина, С. Юрій, В. Федосов й ін.) науковці. Здебільшого вони акцентують увагу на різноманітних аспектах організації фінансів домогосподарств, їхньої ролі в макроекономіці, проблемах формування і використання доходів і заощаджень, оподаткуванні фізичних осіб, диференціації доходів і бідності. Водночас слід визнати, що фінансова поведінка домогосподарств як одного з основних агентів економічної і фінансової систем залишається недостатньо дослідженою і потребує подальшої наукової розробки.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних основ формування системи управління фінансами домогосподарств, що дозволить підвищити фінансову активність населення, рівень його соціально-економічного добробуту.

Виклад основного матеріалу. Огляд економічної літератури [3-10] дає підстави узагальнити, що фінанси домогосподарств – це сукупність економічних відносин щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів з метою задоволення особистих потреб громадян. Важливо відзначити, що особливістю фінансових відносин домогосподарства є,

по-перше, розподільний характер, який відображає процес розподілу і перерозподілу ВВП, національного багатства між домогосподарствами і суб'єктами господарювання, домогосподарствами і державою, окремими суб'єктами домогосподарства, окремими домогосподарствами; по-друге, грошовий характер; по-третє, кінцевою метою є задоволення соціально-економічних їхніх інтересів.

Фінансові відносини домашнього господарства поділяють на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх фінансових відносин домашнього господарства належать ті, які виникають між його окремими учасниками-індивідами у сфері формування, розподілу та використання цільових фондів грошових коштів (фонди життєзабезпечення, розвитку, резервні фонди відновлення, заощадження, інвестування, поліпшення середовища перебування, формування й підтримки іміджу), зокрема: фінансові відносини пов'язані з поточним споживанням, фінансові відносини у сфері заощаджень, фінансові відносини з приводу інвестування. Зовнішні фінансові відносини характеризують як відносини домогосподарств із зовнішнім оточенням у сфері реалізації фінансових операцій. Залежно від характерних ознак суб'єктів визначають: фінансові відносини з іншими домогосподарствами, фінансові відносини зі споживачами ресурсів, що належать домогосподарствам (підприємства-роботодавці тощо), фінансові відносини з підприємствами, пов'язані зі споживанням домогосподарствами товарів, послуг, робіт, фінансові відносини з державою (оподаткування, соціальні трансферти тощо), фінансові відносини з інститутами фінансового ринку (банки, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, інвестиційні фонди і компанії тощо).

Розподіл ВВП супроводжується рухом грошових коштів у формі доходів, надходжень, нагромаджень, що разом формують фінансові ресурси домогосподарств, які, у свою чергу, використовуються через фонди грошових коштів цільового призначення (поточне споживання, заощадження, інвестиції тощо) у формі виплат, витрат, відрахувань. Цей рух грошових коштів є матеріальним носієм фінансових відносин домогосподарств. Зауважимо, що формування фінансів домогосподарств відбувається на другій фазі відтворювального процесу – фазі розподілу ВВП. Як наслідок, домогосподарства отримують первинні доходи від виробничої зайнятості та доходи від власності. Участь домогосподарств у вторинному розподілі супроводжується виплатами у вигляді податків, обов'язкових платежів, внесків, які визначають доходи інших суб'єктів у формі державних трансфертів (пенсія, стипендія, матеріальна допомога), спадку.

Якщо фінансові ресурси – це сукупність коштів, що є в розпорядженні держави та суб'єктів господарювання [11], то фінансові ресурси домашніх господарств – це сукупність власних та залучених грошових і негрошових коштів,

отриманих унаслідок розподілу і перерозподілу доходів та наявних фінансових активів, а також грошового еквіваленту вартості натуральних надходжень. Отже, структуру їх формування може бути такою: власні кошти (доходи від трудової, підприємницької діяльності, від власного підсобного господарства, кошти, залучені на фінансовому ринку), доходи від власності (кредити, дивіденди, відсотки, рента, страхові виплати, кошти від продажу майна), кошти, отримані унаслідок перерозподілу (стипендія, пенсія, матеріальна допомога, субсидії, соціальних фондів, гуманітарна допомога, спадок).

Внутрішня сутність фінансів домогосподарств проявляється у функціях, реалізація яких визначає їх роль, місце у фінансовій системі, вплив на соціально-економічний розвиток держави.

Огляд економічної літератури [3; 7-10] дає можливість виокремити такі функції: ресурсоутворюючу, розподільну, відтворювальну, регулюючу, інвестиційну, контрольну.

1. Ресурсоутворюча функція є первинною, базовою і відображає процес формування структури, величини доходів домогосподарств із різноманітних джерел, передусім власних (доходи від індивідуальної трудової діяльності, індивідуальної підприємницької діяльності, інвестиційної діяльності і діяльності на ринку цінних паперів; спадок; державні трансферти; виграші від лотереї) і запозичених (споживчі, іпотечні кредити).

2. Розподільна функція охоплює первинний розподіл і перерозподіл національного доходу та формування фінансових ресурсів матеріального забезпечення потреб домогосподарств (поточне споживання, поточні зобов'язання, заощадження).

3. Реалізація відтворювальної функції передбачає формування умов існування кожного суб'єкта домогосподарства відповідно до потреби конкурентоспроможності індивіда на ринку праці, зміцнення його фізичного, психологічного здоров'я, що передбачає також внутрішні інвестиції в людський капітал.

4. Враховуючи, що домогосподарство – це сукупність індивідів, інтереси яких не завжди збігаються (тобто його виокремлення в умовах ринкової економіки як окремого суб'єкта потребує збалансованого розвитку окремих членів), важлива роль відводиться регулюючій функції, що визначає оптимальні пропорції розподілу доходів між окремими членами переважно шляхом саморегулювання, однак з урахуванням сукупності інституційних, соціально-психологічних, суспільних факторів (мотивація, традиції, очікування, загальноекономічні передумови).

5. Використання коштів у формі активних заощаджень населення з метою зростання капіталу домогосподарств відображає інвестиційна функція. Її реалізація зумовлює рух інвестиційних ресурсів через інститути фінансового ринку від домогосподарств до суб'єктів господарювання, що впливає на со-

ціально-економічний розвиток завдяки механізму внутрішнього інвестування.

6. Контрольна функція забезпечує ефективність фінансових відносин у сфері формування, розподілу, використання фінансів домогосподарств шляхом раціонального вибору джерел формування, пропорцій розподілу, напрямів використання обмежених фінансових ресурсів населення.

Отже, зазначені функції фінансів домогосподарств окреслюють їх сучасну роль. Враховуючи, що ця категорія є складною, її варто досліджувати не лише з погляду економічної та фінансової, а й соціальної, суспільної погляду. Відповідно, економічна роль фінансів домогосподарств полягає в тому, що вони, по-перше, є основою ресурсного забезпечення національної економіки, а по-друге, саме домогосподарства – це основні покупці (споживачі) товарів, послуг. Головним мотивом є бажання індивідів максимально задовольнити особисті потреби.

Участь на фінансовому ринку домогосподарств як інвестора через розміщення особистих заощаджень, а також як платника податків, обов'язкових платежів у державний і місцеві бюджети, цільові державні фонди, кошти яких формують ресурсну базу реалізації функцій та завдань держави визначає фінансову роль домогосподарства.

Крім того, чимало авторів [зокрема 12] обґрунтовують залежно від структури бюджету активну і пасивну фінансову роль домогосподарств, а з огляду на внутрішню мотивацію – конструктивну і деконструктивну. Активна участь населення проявляється у прямому впливі на економічні та фінансові процеси через операції заощадження, інвестування, формування доходів, попиту і реалізації витрат, участі у бюджетних відносинах з державою; а пасивна – в переважному заощадженні шляхом купівлі золота, нерухомості, антикваріату або в «домашньому» заощадженні, споживанні бюджетних коштів через систему соціального захисту населення. Що стосується конструктивної ролі, то вона виявляється у фінансових відносинах домогосподарств, які забезпечують розширене відтворення, зростання соціально-економічного добробуту нації, в розвитку людського потенціалу (підвищення кваліфікації працівників, утвердження здорового способу життя, трансформації заощаджень в інвестиції). За деконструктивної ролі фінансові відносини реалізуються збитково для організованої фінансової системи (тіньові операції, заощадження поза фінансовими інститутами, неорганізований фінансовий ринок). Мотивуючим чинником фінансової ролі є дохід, зростання особистого добробуту, а у разі фінансових відносин з державою – отримання послуг для задоволення власних інтересів, потреб.

Соціальна роль фінансів домогосподарств характеризується тим, що її основою є сім'я. Спільні рішення сім'ї щодо виробництва і споживання благ, народження дітей, міграції, а

також усталені норми, правила ведення домашнього господарства визначають не лише статус сім'ї у суспільстві, а й впливають на економічну і фінансову поведінку населення, а в цілому – на рівень його відповідальності перед суспільством. Суспільна роль фінансів домогосподарств пов'язана з реалізацією інтересів членів домогосподарств як особистостей. В її основі лежать мотиви досягнення, афіліації, влади, що визначає розвиток особистої суспільної позиції індивіда щодо економічної, соціальної, політичної поведінки, яка формується під впливом суспільних норм, традицій, інститутів.

Отже, враховуючи, що роль домогосподарств як суб'єктів економічних і фінансових відносин зростає, а реалізація останніх повинна відповідати умовам організації сучасного ринкового господарства, доцільною, на наш погляд, є розробка теоретичних засад управління фінансами домогосподарств. Йдеться про науково обґрунтовані підходи до цілеспрямованого впливу на систему відносин у сфері формування, розподілу та використання фінансових ресурсів домогосподарств, що дасть змогу впливати на реалізацію їхньої фінансової поведінки.

Зокрема Т. Кизима [13, с. 19] до основних пріоритетів управління фінансами домогосподарств зараховує: залучення максимально можливих джерел формування доходів; раціоналізацію витрат на поточне споживання, заощадження, інвестування; формування заощаджень на основі оптимізації співвідношення «дохідність – ризик»; оптимізація позик та їх обслуговування; оперативний контроль щодо забезпечення фінансової стійкості й ін.

Тож метою управління слід визначити реалізацію фінансової політики населенням як сукупності методів, підходів, прийомів щодо прийняття домогосподарствами фінансових рішень, спрямованих на зростання особистого добробуту та якості життя кожного індивіда за умови забезпечення фінансової безпеки, фінансової незалежності, фінансової стійкості домогосподарств.

Отже, фінансова безпека – це:

– фінансова захищеність індивідів. Вважається, що це рівень безпеки, за якого забезпечується можливість підтримання звичайного обсягу витрат домашнього господарства у разі втрати основного джерела доходів протягом 6 (іноді 12-и) місяців [14];

– рівень економічної безпеки, за якого пасивний дохід уможливує нарощування заощаджень [14]. Пасивний дохід – це дохід, що отримують домогосподарства не від щоденної трудової діяльності, а від проведеної одноразової фінансової операції (гонорар, роялті, відсотки);

– такий рівень фінансової забезпеченості, який, по-перше, задовольняє домогосподарство в насущних потребах (їжі, одягу, житла і т.ін.), по-друге, забезпечує необхідні умови для відтворення конкурентоспроможного людського капіталу, по-третє, дає змогу домогосподарству мати рівень і якість життя, що відповідає

ють міжнародним стандартам, по-четверте, дає упевненість у збереженні стійкого рівня і якості життя у разі виникнення соціальних ризиків [15, с. 16–17].

Також вважаємо за доцільне погодитися з думкою Т. Кизими [8, с. 336], яка зауважує, що управління також повинно охоплювати діяльність органів державної влади, спрямовану на процес формування доходів та витрат домогосподарства з метою оптимізації та раціоналізації фінансових відносин у державі.

Основою реалізації фінансової політики є фінансовий механізм. Дослідники А. Балабанов, І. Балабанов [16] пропонують вивчати фінансовий механізм як систему дії фінансових важелів, що виявляється у плануванні, організації, стимулюванні використання фінансових ресур-

сів. Структуру такого механізму мають скласти фінансові методи, фінансові важелі, нормативне, законодавче, інформаційне забезпечення. Прихильниками такого підходу є В. Опарін, Л. Осипчук, О. Ковалюк, С. Юрій та інші вчені.

З огляду на зазначене, пропонуємо розглядати механізм управління фінансами домогосподарств як сукупність методів, інструментів, важелів, інформаційного та нормативно-правового забезпечення прийняття і реалізації ефективних рішень щодо формування, розподілу та використання фінансових ресурсів індивідів. Це дасть змогу підвищити фінансовий потенціал домогосподарств та ефективність його реалізації, забезпечити максимізацію добробуту та якості життя населення у конкретних соціально-економічних умовах. Об'єктами впливу

Рис. 1. Управління фінансами домогосподарств

у цьому випадку визначимо фінансові відносини, суб'єктами – фізичні особи: індивіди, групи індивідів, фінансові менеджери (якщо право управління фінансами домогосподарств передається третій особі).

Складові фінансового механізму в системі управління фінансами домогосподарств показано на рисунку 1.

Реалізація запропонованого механізму повинна відповідати загальним і специфічним економічним законам, які зумовлюють такі основні принципи побудови механізму: наукова обґрунтованість, нормативно-правова регламентація, збалансованість інтересів суб'єктів фінансових відносин, системність, динамізм, оптимальність, варіативність, причинно-наслідковий характер зв'язків, узгодженість у часі.

Ефективність механізму управління фінансами домогосподарств залежить від цілеспрямованого вибору інструментів управління та дієвості їхнього впливу на окремі вхідні та вихідні фінансові потоки, а також дієвістю стимулюючої функції цих інструментів. Серед інструментів важливе значення мають методи прогнозування, планування, обліку і контролю доходів і витрат, система розрахунків, стимулювання, інвестування, кредитування, страхування, оподаткування тощо. Важелями механізму є доходи, витрати, форми і види кредиту, процента ставка, рівень дохідності, форми розрахунків, види та ставки податку, податкові пільги, тарифи, фінансові санкції тощо. Істотну роль відіграє правове, нормативне, методичне, організаційне, аналітичне, інформаційне забезпечення тощо. Критеріями (індикаторами) його ефективності пропонуємо використовувати динаміку показників реального доходу й прибутку (різниця між вхідними і вихідними фінансовими потоками), питомої ваги заощаджень у доходах домогосподарств та заощаджень у банківській (фінансовій) системі, інвестицій у структурі вкладень домогосподарств.

Водночас ефективність такого механізму слід оцінювати як раціональність рішень, які забезпечують максимізацію добробуту домогосподарств у цілому, та їх членів зокрема, у конкретних соціально-економічних умовах.

Висновки. Отже, розробка та впровадження механізму управління фінансами домогосподарств відповідно до закономірностей ринкового господарства та умов економічного вибору за зростання потреб і обмеженості ресурсів уможливить забезпечення максимізації добробуту та якості життя населення, що є головною метою функціонування фінансів домогосподарств, підвищення фінансового потенціалу домогосподарств та ефективності його реалізації.

Розкриття механізму управління фінансами домогосподарства дає змогу виявити, що його цілеспрямованість визначає поведінкові моделі й передумови економічних агентів, звички як результат повторення взаємодії між ринковими агентами, мислення і поведінку індивідів як

результат причинного зв'язку, дії груп спеціальних інтересів – інституційних новаторів, що відображає особливості формування, розподілу і використання фінансових ресурсів населення, які зумовлюють формування моделей фінансової поведінки. Відповідно, об'єктом подальших досліджень щодо розкриття і поглиблення теоретичних засад управління фінансами домогосподарств може стати обґрунтування та систематизація підходів до класифікації моделей фінансової поведінки домогосподарств залежно від різних ознак, умов і чинників, які, по-перше, впливають на вибір моделі, по-друге, якнайкраще допомагають підвищити і реалізувати фінансовий потенціал населення, створити умови для ефективного розвитку фінансової системи країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Теорія фінансів: підруч. / П.І. Юхименко, В.М. Федосов, Л.Л. Лазебник та ін.; за ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
2. Політична економія: підруч. / за ред. Ю.В. Ніколенко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 632 с.
3. Воробйов Ю.М. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма / Ю.М. Воробйов // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції – 2011. – № 4. – С. 6-9.
4. Дмитриева Е.А. Финансы домохозяйств: учеб. пособ. / Е.А. Дмитриева. – Магадан: Кордис, 2007. – 61 с.
5. Жмайло А.Ф. Финансы и кредит: учеб. пособ. / А.Ф. Жмайло. – Спб., 2009. – 120 с.
6. Финансы: ученик / под ред. В.В. Ковалева. – М.: ТК Велби: Изд-во Проспект, 2005. – 634 с.
7. Юрій С.І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності / С.І. Юрій, Т.О. Кізіма // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 3-10.
8. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: моногр. / Т.О. Кізіма. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
9. Лондар С.Л. Фінанси: навч. посіб. / С.Л. Лондар, О.В. Терещенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.
10. Чорна О.М. Концептуальні підходи до розвитку фінансів домашніх господарств в економіці України. / О.М. Чорна, К.В. Баранова // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції – 2011. – № 4. – С. 33-39.
11. Загородній А.Г. Финансовый словарь / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смывженко. – 2-ге вид., випр. та доп. – Л.: Центр Європи, 1997. – 572 с.
12. Кириллова Л.Н. Роль финансов домохозяйств в России. / Л.Н. Кириллова, О.А. Ворохобова // Экономический журнал. – 2010. – Т. 19, № 3. – С. 147-155.
13. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: автореф. дис. ...д-ра екон. наук / Т.О. Кізіма. – Тернопіль: ТНЕУ, 2011. – 36 с.
14. Личная финансовая безопасность [Електронний ресурс] // Бібліотека Міністерства фінансів України. – 2013. – Режим доступу: <http://minfin.com.ua/2013/01/15/705992/>.
15. Ченцов Р.В. Повышение финансовой устойчивости домашних хозяйств: автореф. дисс. ...кандидата экономических наук / Р.В. Ченцов. – М., 2011. – 28 с.
16. Балабанов А.И. Финансы: учеб. пособ. / А.И. Балабанов, И.Т. Балабанов. – СПб.: Питер, 2002. – 188 с.